

УДК 930.1+01(477.75)

О.М. ТИТОВА

**Двадцять років наполегливої роботи
у тисячі сторінок**

Рец. на: *Непомнящий А.А.* История и этнография народов Крыма: библиография и архивы (1921–1945). – Симферополь : Антиква, 2015. – 936 с. – (Серия : «Биобиблиография крымоведения» ; вып. 25).

Міждисциплінарна взаємодія стає предметною та результативною, якщо вона зосереджується на вивченні об'єктів і процесів, об'єднаних спільним простором. При визначенні того загального, що стоїть за взаємодією різних гуманітарних (а у взаємозв'язку з ними також і низки природничо-наукових) дисциплін, усе частіше використовують поняття регіоналістика, маючи на увазі під ним єдність цілей і методів таких дисциплін, як археологія, лінгвістика, антропологія, етнографія й інших наук, у вивченні історії населення та його культури на певній конкретній території.

У багатогранній історико-культурній спадщині євразійського простору яскравими фарбами грають особливості історичного й етнографічного розвитку її регіонів. Серед них особливо цікавий інтерес викликають мультикультурні області, першою з яких, безумовно, слід назвати Крим. Яскраве історичне минуле півострова, переплетення тут культур численних народів викликають природну необхідність вивчення історичної спадщини даних етносів. У зв'язку з цим поява у Симферополі в 2015 р. унікального науково-довідкового видання доктора історичних наук, завідувача кафедри історичного регіоналістики та краєзнавства Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського Андрія Анатолійовича Непомнящего «История и этнография народов Крыма: библиография и архивы (1921–1945)» стала великою подією розвитку історико-краєзнавчих і бібліографічних студій.

Автором є один із визнаних авторитетів бібліографознавства, ім'я якого – гарантія наукової сумлінності та професійної бібліографічної ретельності. Вченим-регіоналістам добре відома редагована ним наукова книжкова серія «Биобиблиография крымоведения», а також його монографії, написані в руслі

історії кримиознавства. У цих книгах і численних статтях ученого, опублікованих у провідних українських й іноземних журналах протягом останніх років, поступово вимальовувався величезний масив скрупульозно зібраних ним бібліографічних джерел – спадщини історико-етнографічних досліджень Криму 1921–1945 років. Цей корпус матеріалів і склав основу рецензованої книги. Нагадаємо, що 15 років тому світ побачив перший том рецензованого покажчика, який охопив кримиознавчі публікації 1783–1920 років.

Видання складається з чотирьох частин. У першій А.А. Непомнящим репрезентовано ґрунтовний нарис історії бібліографії кримиознавства в досліджуваний час і критична характеристика останніх напрацювань у цій галузі знання. Вперше відтворено докладний історичний нарис розвитку форм і методів кримської бібліографії. Повернуто із забуття імена подвижників цієї науки (П.О. Двойченка, Н.П. та С.Н. Кондакових, В.М. Маркова, О.І. Полканова, Д.С. Спиридонова й інших). Надано об'єктивну оцінку бібліографічної спадщини корифеїв кримиознавства (Є.Ю. Гопштейна, Ф.Ф. Максименка, А.І. Маркевича, В.В. Симоновського й інших). Проведено класифікацію всіх кримиознавчих бібліографічних покажчиків. Уперше було проаналізовано виявлений у понад 20 архівах України та Російської Федерації унікальний рукописний бібліографічний матеріал у збереженому каталожному (картотечному) вигляді. У зв'язку з цим при підготовці даного покажчика автором були вивчені особисті архівні фонди істориків й етнографів-кримиознавців, що знаходяться в різних архівах і містах: Дмитра Власійовича Айналова (1862–1939) (СПФАРАН, ф. 737), Василя Володимировича Баргольда (1869–1930) (СПФАРАН, ф. 68), Усеїна Абдурефієвича Боданінського (1877–1938) (архів Бахчисарайського історико-культурного та археологічного заповідника, документи не виділені в окремий фонд), Гліба Анатолійовича Бонч-Осмоловського (1890–1943) (ІМК РАН НА РВ, ф. 71; РЕМ, особовий фонд не оброблений); Владислава Петровича Бузескула (1858–1931) (СПФАРАН, ф. 825), Оскара Фердинандовича Вальдгауера (1883–1935) (ДЕ, ф. 6), Аркадія Вікторовича Вознесенського (1864–1936) (АРГО, ф. 34), Павла Івановича Голландського (1865–1939) (ДАРК, ф. Р–3812), Євсея Юхимовича Гопштейна (1885–1960) (Стенфордський університет, у складі особового фонду його сина), Дмитра Петровича Гордєєва (1889–1968) (ЦДАМЛІМ України, ф. 208), Володимира Олександровича Гордлевського (1876–1956) (АРАН, ф. 688), Василя Олексійовича Городцова (1860–1945) (ДІМ ОП, ф. 431), Юрія Володимировича Готьє (1873–1943) (АРАН, ф. 491), Ігоря Еммануїловича Грабаря (1871–1960) (ДТГ, ф. 106), Костянтина Едуардовича Гриневича (1891–1970) (науковий архів НЗХТ, документи

не виділені в окремий фонд), Віктора Васильовича Данилевського (1898–1960) (СПФАРАН, ф. 914), Миколи Костянтиновича Дмитрієва (1898–1954) (АРАН, ф. 1568), Сергія Олександровича Жебельова (1867–1941) (СПФАРАН, ф. 729), Олексія Олексійовича Захарова (1884–1937) (ДІМ ОП, ф. 453, спільний із Софією Павлівною Григоровою-Захаровою (1896–1972) (ІА РАН, ф. 7), Дмитра Костянтиновича Зеленіна (1878–1954) (СПФАРАН, ф. 849), Никодима Павловича Кондакова (1844–1925) (СПФАРАН, ф. 115; Слов'янська бібліотека в Празі, Літературний архів пам'яток національної писемності, особистий фонд), Ігнатія Юліановича Крачковського (1883–1951) (СПФАРАН, ф. 1026), Агатангела Юхимовича Кримського (1871–1942) (ІР НБУВ, ф. 36), Бориса Олексійовича Куфтіна (1892–1953) (МАЕ, ф. 12), Івана Андрійовича Лінниченка (1857–1926) (ДАРК, ф. 538), Давида Гілларієвича Магтіда (1862–1942) (ІВР РАН, ф. 85), Арсенія Івановича Маркевича (1855–1942) (ІМК РАН НА РВ, ф. 32), Миколи Яковича Марра (1864–1934) (СПФАРАН, ф. 800), Павла Наумовича Надинського (1894–1961) (ДАРК, ф. Р-3296), Іллі Яковича Неймана (1890–1959) (ІВР РАН, фонд не оброблений), Олексія Петровича Новицького (1862–1934) (ІР НБУВ, ф. 279), Сергія Федоровича Ольденбурга (1863–1934) (СПФАРАН, ф. 208), Сергія Федоровича Платонова (1860–1933) (РНБ ВР, ф. 585), Олександра Івановича Полканова (1884–1971) (ДАРК, ф. Р-3814), Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко (1884–1973) (ЦДАМЛМ України, ф. 542; ЦДАВО України, ф. 3806; ІР НБУВ, ф. 42), Владислава Йосиповича Равдонікаса (1894–1976) (СПФАРАН, ф. 1049), Миколи Івановича Репнікова (1882–1940) (ІМК РАН НА РВ, ф. 10), Михайла Івановича Ростовцева (1870–1952) (РДІА, ф. 104-1), Олександра Миколайовича Самойловича (1880–1938) (СПФАРАН, ф. 782; РНБ ОР, ф. 671), Віктора Васильовича Симоновського (1869–1933) (ДАРК, ф. Р-3318), Павла Петровича Смирнова (1882–1947) (РДБ ВР, ф. 279), Олександра Андрійовича Спіцина (1858–1931) (ІМК РАН НА РВ, ф. 5), Віктора Йосиповича Філоненка (1884–1977) (ДАРК, ф. Р-3864), Миколи Львовича Ернста (1889–1956) (ДАРК, ф. Р-3283).

Для виявлення невідомих рукописних робіт кримознавців, їх доповідей на засіданнях вчених товариств були досліджені архівні фонди наукових організацій і об'єднань, які займалися різними аспектами вивчення півострова: Центральних державних реставраційних майстерень (ЦМММ, ф. Р-1), Російської академії історії матеріальної культури – Державної академії історії матеріальної культури (ІМК РАН НА РВ, ф. 2), Всеукраїнського археологічного комітету (ІА НАН України, науковий архів), Археографічної комісії АН СРСР (1834–1931) – Історико-археографічного інституту АН СРСР

(1931–1936) (СПФАРАН, ф. 133), Всеукраїнської академії наук (ІР НБУВ, ф. 10), Семінарії (Інституту) ім. Н.П. Кондакова (Архів академії наук Чеської Республіки), Візантійської комісії АН СРСР (1925–1930) (СПФАРАН, ф. 126), Музею антропології та етнографії АН СРСР (СПФАРАН, ф. 142). Змістовні рукописи неопублікованих робіт багатьох визнаних кримознавців вдалося виявити в зібраннях документів «Коллекция материалов по музейному строительству» (ДІМ ОП, ф. 54), «Собрание рукописей и документов «Архив А.Е. Крымского» (ІР НБУВ, ф. 1). Особливий зріз бібліографічної інформації, рукописів робіт, копій публікацій містять справи репресованих істориків (В.П. та П.П. Бабенчикових, К.Е. Гриневича, О.К. Тахтає, М.Л. Ернста й інших).

Для виявлення невідомих рукописних робіт кримознавців, їх доповідей на засіданнях вчених товариств були досліджені архівні фонди наукових організацій і об'єднань, які займалися різними аспектами вивчення півострова: Центральних державних реставраційних майстерень (ЦМММ, ф. Р-1), Російської академії історії матеріальної культури – Державної академії історії матеріальної культури (ІМК РАН НА РВ, ф. 2), Всеукраїнського археологічного комітету (ІА НАН України, науковий архів), Археологічної комісії АН СРСР (1834–1931) – Історико-археологічного інституту АН СРСР (1931–1936) (СПФАРАН, ф. 133), Всеукраїнської академії наук (ІР НБУВ, ф. 10), Семінарії (Інституту) ім. Н.П. Кондакова (Архів академії наук Чеської Республіки), Візантійської комісії АН СРСР (1925–1930) (СПФАРАН, ф. 126), Музею антропології та етнографії АН СРСР (СПФАРАН, ф. 142). Змістовні рукописи неопублікованих робіт багатьох визнаних кримознавців вдалося виявити в зібраннях документів «Коллекция материалов по музейному строительству» (ДІМ ОП, ф. 54), «Собрание рукописей и документов «Архив А.Е. Крымского» (ІР НБУВ, ф. 1). Особливий зріз бібліографічної інформації, рукописів робіт, копій публікацій містять справи репресованих істориків (В.П. та П.П. Бабенчикових, К.Е. Гриневича, О.К. Тахтає, М.Л. Ернста й інших).

Для відтворення загальної картини вивчення Криму в зазначений період відновлена повна бібліографія публікацій не тільки місцевих краєзнавчих організацій (Таврійське товариство історії, археології та етнографії, Кримське товариство дослідників природи та любителів природи, Товариство з вивчення Криму), але й наукових організацій СРСР, у сферу діяльності яких входило дослідження історії та етнографії кримських етносів: Російське товариство з вивчення Криму (Москва-Ленінград), Товариство пролетарського туризму (Москва), Товариство обстеження та вивчення Азербайджану (Баку), Наукове товариство татарознавства (Казань), Товариство археології, історії та етнографії при Казанському університеті (Казань) та інші. Із зарубіжних кримознавчих

об'єднань продуктивною роботою виділявся Семінаріум ім. Н.П. Кондакова (пізніше – Інститут ім. Н.П. Кондакова), що функціонував у Празі. Були вивчені архівні фонди цього наукового співтовариства (Архів АН Чеської республіки; Літературний архів пам'яток національної писемності). Особливий інтерес для поповнення бібліографічних списків кримознавців являють видання як центральних музеїв (Державний музей Сходу (Москва), Центральний музей народознавства (Москва), Музей антропології та етнографії (Ленінград)), так і місцевих, які, часом, видавали за всю свою довоєнну історію по одному-два збірника. Проте, ці матеріали не включені до жодного бібліографічного покажчика і вводяться в науковий обіг уперше. Тим самим А.А. Непомнящий оприлюднив для науковців здебільшого невідомий довідковий матеріал, що дозволило йому значно розширити списки праць істориків-кримознавців.

Друга і третя частини праці А.А. Непомнящего – науково-довідкові. Основу другої частини склав алфавітний покажчик кримознавчих досліджень в галузі історії й етнографії, що нараховує 8744 бібліографічних записів без урахування повторюваних назв, які об'єднувалися під одним номером. Головним критерієм відбору публікацій для розміщення в алфавітному покажчику стала наявність у них інформації, пов'язаної з історією й етнографією кримських етносів. До довідника включені всі виявлені автором дослідження на європейських мовах. При підготовці покажчика А.А. Непомнящим була проведена повторна перевірка *de visu* всіх бібліографічних записів. У сумнівних випадках, тобто при виявленні помилки й неможливості описати публікацію за іншими довідниками, бібліографічна позиція виключалася. Важливо відзначити, що *de visu* були переглянуті всі періодичні видання, що виходили в Криму з 1921 до 1945 р. Це дозволило автору книги виявити понад 2,5 тис. раніше невідомих публікацій періодичної преси. Автор уважав за необхідне включити до списку кримознавчих робіт і виявлену інформацію щодо дослідників Криму, яка також є складовою частиною кримознавчої бібліографії. Вивчення особових документів істориків-кримознавців, насамперед їх листування, дозволило значно доповнити списки їх кримознавчих творів. Виконана А.А. Непомнящим робота дозволила в даному бібліографічному покажчику ввести до наукового обігу понад 6 тис. нових кримознавчих публікацій, які не зафіксовані у відомих на сьогодні бібліографічних виданнях.

Проведена сімферопольським ученим-бібліографом скрупульозна робота дозволила вперше в історіографії відтворити і донести до широких кіл наукової громадськості цікаві сюжети вивчення Криму. Виявлені опубліковані та рукописні кримознавчі роботи В.В. Дубровського, Б.Г. Курца, А.Ю. Кримського, М.В. Левченка, О.П. Оглобліна, Л.О. Окіншевича,

Н.Д. Полонської-Василенко, К.В. Харламповича й інших, як виявилось, – значна складова кримознавства тієї епохи. У зв'язку з цим викликають інтерес дані щодо участі українських істориків у конференціях археологів СРСР, що проходили в Керчі (1926) і Севастополі (1927).

Третя частина рецензованої книги – додаток до виданого у 2001 р. тому – матеріали 1783–1920 років. Це позиції 8745–10478. Без сумніву, можна вважати унікальними дані, зібрані українським автором-бібліографом при перегляді праць різних з'їздів, наукових товариств та газетної періодики.

Новизна використаної А.А. Непомнящим методології полягає насамперед у значному розширенні джерельної бази бібліографічного дослідження, залученої для відтворення повного репертуару наукових і популярних праць з історії та етнографії народів Криму. Нарівні із загальноприйнятими бібліографічними джерелами – ретроспективними і галузевими показниками, списками праць учених – активно залучені раніше невідомі матеріали особистих архівних фондів істориків-кримознавців. При цьому вражає обсяг виконаних автором архівних розвідок у понад 30 державних, відомчих архівах, фондах столичних та місцевих музеїв, відділах рукописів наукових бібліотек України, Російської Федерації, Чехії. Сам факт відображення у бібліографічному посібнику архівних документів (у вигляді рукописів робіт) значною мірою є неординарним. Він яскраво демонструє, що бібліографічні дослідження А.А. Непомнящего тісно зрослися з історіографічними, що дозволило йому представити механізми апробації наукових результатів, досягнутих кримознавцями. Вперше бібліограф представив повні списки маловивчених бібліографічних джерел: путівників, великий матеріал місцевої періодики.

А.А. Непомнящим зроблено значний крок уперед у розвитку бібліографії історичної картографії регіону. В усіх розміщених у алфавітному покажчику книжкових виданнях, поряд із зазначенням загальної кількості сторінок, наведені відомості про карти й ілюстрації. Це, безумовно, сприятиме також подальшим розробкам в області кримської топоніміки.

Рецензоване науково-довідкове видання є істотним внеском у подальший розвиток етнографічного вивчення численних народів Криму. Значною перевагою роботи є наявність спеціального етнічного покажчика, де відображені публікації не тільки щодо етнічних груп, що нині мешкають на півострові, але й про народи, які жили тут в античний і середньовічний час. Тим самим автор продемонстрував, що Крим був поліетнічним на всіх етапах своєї історії.

Видання має відповідний сучасним вимогам пошуковий апарат, який розміщено у четвертій частині роботи. Основним є алфавітний покажчик, допоміжними служать іменний, топонімічний, предметно-тематичний і етнічний покажчики.

Результати праці отримали гідне завершення у вигляді видання, яке вийшло у хорошому поліграфічному виконанні.

Загалом, створення А.А. Непомнящим повноцінної бібліографічної презентації історико-етнографічних досліджень Криму 1921–1945 років з доповненням з публікацій кінця XVIII – початку XX ст. відкриває нові можливості для об'єктивної оцінки напрямів, динаміки, масштабів, специфіки та наукового рівня вивчення Криму, подальшого дослідження його історії та культури. Фахівці вже зараз віддають собі звіт у тому, що у вітчизняній бібліографії не було – і немає – подібного фундаментального ретроспективного дослідження в області регіоналістики. Показчик гідно поповнив ретроспективну бібліографію, а в цілому суттєво продовжив серію наукових досліджень з кримиознавства, започаткованих і напрацьованих А.А.Непомнящим і його учнями – представниками яскравої сучасної кримиознавчої школи.

Подано до друку: 18.04.2015 р.

УДК 727.6/7(039)

Р.В. МАНЬКОВСЬКА

Почути голос минулого

[Рец. на: *Кепін Д. В., Титова О. М.* Охорона палеоприродної та археологічної спадщини [Монографія] / Д. В. Кепін, О. М. Титова : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОШК. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОШК, 2015. – 152 с.]

Наукова спадщина Центру пам'яткознавства НАН України і Українського Товариства охорони пам'яток історії і культури поповнилась оригінальним дослідженням. Його автори – відомий вчений із пам'яткознавчої тематики, директор Центру Олена Титова та її учень, молодий дослідник Дмитро Кепін. Відзначаючи плідну співпрацю наставника і його послідовника, хотілось би ще раз привернути увагу до вагомого внеску співробітників Центру в розробку пам'яткоохоронної та музеєзнавчої проблематики, формування плеяди молодих фахівців із дослідження питань пам'яткоохоронної та музейної справи, у послідовне розширення і удосконалення української наукової пам'яткознавчої школи.